

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-2>

УДК 658.316.752.4

Формування підприємницької свідомості українського селянина

Іванишин В.В.доктор економічних наук, професор, ректор
Подільського державного аграрно-технічного університету**Печенюк А.В.**кандидат економічних наук, доцент,
директор навчально-наукового інституту підвищення кваліфікації
та перепідготовки
Подільського державного аграрно-технічного університету**Печенюк А.П.**кандидат економічних наук, докторант
Подільського державного аграрно-технічного університету

Проаналізовано тенденції розвитку підприємництва в Україні та світі. Досліджено процес формування підприємницької свідомості українського селянства. Виявлено чинники деструктивного впливу на підприємницьку свідомість селян. Установлено причинно-наслідкові зв'язки між чинниками з позицій історичних аспектів розвитку.

Ключові слова: підприємницька свідомість, підприємницька ініціатива, українське селянство, деструктивні чинники впливу, підприємництво.

Иванишин В.В., Печенюк А.В., Печенюк А.П. ФОРМИРОВАНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО СОЗНАНИЯ УКРАИНСКОГО КРЕСТЬЯНИНА

Проанализированы тенденции развития предпринимательства в Украине и мире. Исследован процесс формирования предпринимательского сознания украинского крестьянства. Выявлены факторы деструктивного влияния на предпринимательское сознание крестьян. Установлены причинно-следственные связи между факторами с точки зрения исторических аспектов развития.

Ключевые слова: предпринимательское сознание, предпринимательская инициатива, украинское крестьянство, деструктивные факторы влияния, предпринимательство.

Ivanyshyn V.V., Pecheniuk A.V., Pecheniuk A.P. FORMATION OF ENTREPRENEURIAL CONSCIOUSNESS OF UKRAINIAN PEASANT

The trends of entrepreneurship development in Ukraine and in the world are considered. The process of forming the entrepreneurial consciousness of the Ukrainian peasantry is explored. Factors of destructive influence on entrepreneurial consciousness of peasants are revealed. The causal relationships between factors from the standpoint of historical aspects of development are established.

Keywords: entrepreneurial consciousness, entrepreneurial initiative, Ukrainian peasantry, destructive factors of influence, entrepreneurship.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Передумовами соціально-економічного відновлення національної економіки є формування підприємницького сектору в країні, зокрема малого та середнього бізнесу, оскільки саме підприємництво є каталізатором економічного росту та стабільності розвитку суспільства.

Останніми роками в масштабах країни спостерігається скорочення кількості самозайнятого населення, особливо у сільській місцевості. Важливим викликом, який стоїть

сьогодні перед українським суспільством, є відсутність підприємницької свідомості. Це можна пояснити низкою причин, але, на нашу думку, глибоке коріння такого стану слід шукати в історичних аспектах розвитку господарських та соціально-економічних відносин на селі. Інколи селяни з недовірою та певною іронією сприймають не тільки саме поняття підприємництва, а й не мають бажання зрозуміти його сутність. Наслідком є пасивність, безініціативність, страх, які самі по собі є деструктивними явищами.

Відомо, що успішна підприємницька діяльність визначається рівнем освіти, ініціативою, ризикованістю та досвідом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання розвитку підприємницького сектору присвячено праці багатьох науковців. Зокрема, загальні питання формування соціально-господарської культури в Україні досліджують Л.В. Кривець та В.Ж. Богайчук, які розглядають соціально-господарську діяльність крізь призму культури та визнають значну соціально-економічну залежність української людини від низки чинників. В. Мадзігон досліджує проблеми оптимізаційного розвитку підприємництва в Україні в сучасних умовах. І.В. Причепка розкриває перспективи розвитку підприємництва в Україні в умовах глобалізації та євроінтеграції. С.В. Гармаш досліджує підприємницький етос із позицій економічного і соціального розвитку. О.М. Ситник вивчає трансформацію ідеології більшовизму та її вплив на свідомість української нації. К.К. Недзельський досліджує філософські проблеми релігійної свідомості в бутті української нації та визначає причиною низького рівня розвитку підприємництва несформовану національну свідомість самих українців.

Віддаючи належне працям науковців, вважаємо, що заслугоує на вивчення проблема виявлення чинників негативного впливу на підприємницькі ініціативи українського селянина виходячи з історичних та психологічних аспектів. Актуальність дослідження також зумовлена недостатністю інформації щодо напрямів формування елементів громадянського суспільства на селі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є виявлення причинно-наслідкових зв'язків деструктивних впливів на формування підприємницької свідомості українського селянина; оцінка розвитку малого бізнесу в Україні та світі; дослідження формування підприємницької свідомості українського селянина виходячи з історичних аспектів розвитку; узагальнення чинників негативного впливу на підприємницьку активність українських громадян.

Виклад основного матеріалу дослідження. У країнах – членах Організації економічного співробітництва і розвитку малі та середні підприємства становлять понад 99% усіх підприємств і забезпечують робочими місцями майже 65 млн. громадян, або близько 70% зайнятого населення ЄС. Їхній

внесок у додану вартість за витратами виробництва досягає 60%.

Україна має свої особливості щодо розвитку підприємницького сектору. Так, у структурі малого бізнесу спостерігається значне переважає ФОПів (фізичних осіб – підприємців), що не відповідає структурі малого бізнесу європейських країн (SME – small and medium enterprise), оскільки вітчизняні ФОПи – це переважно самозайнятність в умовах кризи, що не дає змоги генерувати значний дохід. У Європі до SME відносять компанії з кількістю працюючих до 250 осіб і оборотом до 50 млн. євро, рівень SME за оборотом на одну особу в сто й більше разів перевищує те, що ми називаємо середнім бізнесом [1], тоді як в Україні малий бізнес, до якого застосовується спрощена система оподаткування, класифікується за чотирма групами, кожній із яких притаманні певні критерії оподаткування.

Наприклад, для першої групи встановлені обмеження у річному доході до 300 тис. грн., для другої – 1,5 млн. та до 10 працівників, для третьої групи обмеження встановлене до 5 млн. грн. річного доходу, кількість працівників не обмежена. До четвертої групи відносять сільськогосподарських товаровиробників, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва дорівнює або перевищує 75%. Згідно із законодавством, із 2019 р. до цієї групи платників будуть відносити особисті селянські господарства, розмір земельної ділянки яких становить від 2 до 20 га [2].

Сільське підприємництво на даному етапі потребує особливої підтримки та стимулювання. Напрямами стимулювання можуть бути: вирішення проблеми власності на землю; підвищення рівня інфраструктурного забезпечення; стимулювання розвитку ефективної системи лізингу; формування та вдосконалення інших економічних і соціальних механізмів [3].

У 2017 р. Світовий банк на основі проведеного глобального дослідження опублікував рейтинг умов для ведення бізнесу. Він включає 190 країн. Україна у цьому рейтингу посідає 80-е місце, що свідчить про недостатній рівень економічної конкурентоспроможності [1].

Погоджуючись у цілому з висновком І.В. Причепи, який зараховує до негативних чинників ведення бізнесу (у порядку зменшення) «корупцію, політичну нестабільність, інфляцію, неефективну державну бюрократію, ускладнений доступ до фінансів, часту зміну урядів, високі податкові ставки, склад-

ність податкового законодавства, регулювання валютного ринку, невідповідну якість інфраструктури, обмежувальне регулювання ринку праці, недостатню здатність до інновацій, злочинність та крадіжки, погану етику робочої сили, низьку якість охорони здоров'я та недостатню освіченість працівників» [1], варто додати, що Україна є державою з високим рівнем тіньової економіки. Це стосується й малого бізнесу, який, як правило, за відсутності належного фінансового контролю з боку держави подає недостовірну інформацію щодо фінансових показників, зокрема обсягів річного доходу, що дає змогу залишатися на спрощеній системі чи в групі з нижчим річним доходом, а також щодо кількості зайнятих. Це суттєво зменшує обсяги їхніх внесків до бюджету. Така ситуація свідчить про те, що досить часто український підприємець морально не готовий до ведення відкритого бізнесу.

За твердженням С.В. Гармаш, «Україна – це простір нереалізованої господарської ініціативи та морально регламентованого підприємництва» [4].

Дотримуємося думки, що «економічна організація суспільства є залежною від психологічного стану людей, трудових традицій, релігійних переконань, національної свідомості, духовного складу особистості, тобто від ментального феномену» [5].

Як уважає О.М. Ситник, ліквідація більшовиками приватної власності в масштабах країни, зокрема і в українському селі, призвела до утворення деформованого й спотвореного суспільства. Знищення інституцій духовності та моральних традицій народу призвело до страшної деградації української нації [6].

Погоджуємося з висновком К.К. Недзельського про те, що глибинні причини негараздів української нації та формування її підприємницької свідомості варто шукати не стільки у зовнішніх ворогах української незалежної національної держави, скільки у несформованій національній свідомості самих українців. «Селянський патріотизм міцний, але дуже вузький: обмежується селом, краєм. Розуміння державних інтересів мале... Хліборобський політичний ідеал маленький, близький і вузький («аби не зачепило мого хутора»)» [7].

Критичний аналіз наукових досліджень дав змогу виділити основні чинники, які, на нашу думку, вплинули на формування підприємницької свідомості селян (табл. 1).

Загалом слід визнати, що згадані чинники спричинили негативний вплив на формування

підприємницької свідомості сучасного українського селянства. Зокрема, мотиваційний чинник знівелювався ще за часів кріпацтва. Це явище спостерігалось в часи панування радянської влади, що призвело до виникнення подвійних стандартів щодо праці.

Сучасні українські реалії такі, що селянин завжди балансує на межі виживання в жорстких умовах соціального та природного середовища, що й сформувало його життєву орієнтацію на реалізацію задатків і творчих здібностей шляхом пристосування до середовища проживання без його руйнування і знищення [8].

Слід зазначити, що селяни, постійно перебуваючи під тиском природних, економічних і політичних обставин, ототожнюють свою працю з низьким соціальним статусом, не намагаючись упроваджувати передову практику діяльності та вийти на новий етап розвитку. Необхідними атрибутами будь-якої господарської та підприємницької діяльності є практицизм і раціональність. Практицизм суперечить цінностям більшості релігій (окрім протестантизму та іудаїзму). Окремі автори відсутність таких навиків в українських селян убачають у візантійській православної традиції, яка явно чи неявно формувала своєрідну гедоністичну мотивацію трудової діяльності [8].

Тривалий час перебуваючи під гнітом, в українських селян сформувалося поняття суцільної недовіри до влади, суспільства, громадських інституцій. Унаслідок цього селянин довіряв лише близьким родичам чи членам сім'ї, що, звісно, не сприяло поширенню підприємницької ініціативи та значно звужувало його види діяльності й створювало умови для неможливості диверсифікації.

До економічних чинників впливу на підприємницьку свідомість українського селянства ми відносимо планову економіку, відсутність належної системи оплати праці пропорційно до трудового внеску кожного учасника, а також значну соціалізацію трудових відносин, що не сприяло розвитку підприємницьких якостей серед економічно активних громадян та призвело до зростання утриманських настроїв серед населення.

Серед політичних чинників варто виділити значну залежність селян від держави. Українське селянство, яке в історичній ретроспективі становило більшість населення країни, не мало значного досвіду володіння та управління приватною власністю. Причиною цього стала авторитарна держава, роль якої від-

Чинники впливу на підприємницьку свідомість українського селянства

Чинник	Характерні ознаки	Наслідок впливу
1	2	3
Мотивація	Ототожнення праці селян із землею, яка була сенсом життя, важливою мотивацією при цьому була не стільки комерціалізація своєї діяльності, скільки вирощування продукції, достатньої для власного споживання, з можливістю реалізації її надлишків, що й становило певний підприємницький дохід, який переважно не був кінцевою метою селянина.	Мотивація підірвана кріпосним правом і колективізацією, що не дало змоги вкоренитися навичкам продуктивної праці. Це розривало єдність праці і господарювання, придушувало ініціативу, підприємливість. Виникли подвійні стандарти щодо праці, коли селянин не прагнув працювати з повною віддачею, намагаючись зберегти сили для роботи на своїй власній ниві.
Світогляд	Ототожнення селянином землеробської і продуктивної фізичної праці з низьким соціальним статусом, при цьому інтелектуальна, духовна робота українським селянством не сприймалася як праця взагалі.	Намагання дати дітям освіту та забезпечити їхнє майбутнє в інших галузях економіки, що також не сприяло формуванню підприємницької поведінки в українських селян та не забезпечувало єдність поколінь.
Ментальність: – «сімейний» менталітет	Характерною рисою є атмосфера тотальної суспільної недовіри, в якій довіряти можна лише членам сімейної спілки чи кооперативу.	Ключові, стратегічні рішення приймаються у стислому сімейному колі, що не сприяє широкому поширенню підприємницьких ідей.
– особливості національного етосу	Відсутність власної держави, ремесла та торгівля були традиційно в руках представників інших національностей.	Енергія нації витрачалася на збереження національної самобутності, а не на диференціацію діяльності.
Релігійні	Відсутність ідеї праці як процесу в релігійній доктрині проявляється можливістю одномоментного досягнення результату за допомогою дива.	Надмірна віра в символи, обряди, вищі сили інколи призводила до втрати відчуття впевненості у власних силах, неможливості самостійного вирішення окремих господарських питань, що також негативно позначилося на підприємницьких якостях.
Економічні: – планова економіка	Витіснення індивідуального господаря. Убогість, дефіцитний характер ринку споживчих товарів, великі витрати часу та праці на елементарне облаштування побуту, різке обмеження вільноринкової конкуренції.	Господарські функції з необхідною економічною свободою та індивідуальною відповідальністю відчувалися від селян та передавалися адміністраціям та державі.
– система соціальних послуг	Відсутність прямого зв'язку з трудовим внеском, стажем роботи, кваліфікацією.	Виникає бюрократизація відносин, розпорошення відповідальності, відкидаються економічні стимули до праці, що призводить спотворення підприємницьких якостей та виключення потреби в їх розвитку.

Закінчення таблиці 1

1	2	3
Політичні: – залежність селян від держави;	Низька платоспроможність населення, панування натурального господарства, відсутність індивідуальних капіталів для організації великих підприємств.	Праця не виконувала свого прямого призначення, не була засобом задоволення потреб людини.
– колективізм	Маргіналізація індивідуалізму і практицизму, стверджувався моральний ідеал «служіння народу». Прагнення до підвищення власного добробуту здавалося чимось, що суперечить високим ідеалам.	Селянин не відчував себе господарем на власній землі, вироблялася байдужість до підприємницької ідеї.
– можливість трудової міграції	Значна кількість працездатного населення шукає роботу за межами України.	Така ситуація не може сприяти становленню підприємницького етосу, більше того, вона загрожує самій державності.

Джерело: систематизовано авторами на основі [4; 8]

різнялася від тієї, яку вона відігравала в розвитку економіки західних країн. Європейська модель держави надавала містам права і свободи, що сприяло їхньому зростанню, а також тому, що процес формування підприємництва йшов знизу, і, як наслідок, західні підприємці розвивали свою справу, збагачувалися незалежно від держави та мали змогу відстоювати власні права, інколи протиставляючи себе їй.

У вітчизняних умовах держава надавала окремим підприємцям підтримку, вигідні казенні замовлення, привілеї та проводила політику протекціонізму, що й призводило до посилення залежності громадян [8].

Нищівного удару по формуванню підприємницької свідомості завдала політика радянського уряду щодо витіснення індивідуальних форм господарської діяльності на користь колективних, які, за твердженням радянської пропаганди, вважалися більш ефективними.

Сучасний стан, у якому знаходиться економіка нашої держави, характеризується певними можливостями щодо розширення інтеграційних процесів як у масштабах країни, так і на міжнародному рівні. З одного боку, це позитивні явища, які мають сприяти посиленню економічних зв'язків та активізації підприємницької діяльності серед різних верств населення. На практиці маємо іншу ситуацію. З прийняттям безвізового режиму з країнами ЄС зростає кількість трудових мігрантів, економічно активної частини населення, яка реалізує свої можливості та здібності за кордоном, формуючи стереотип сприйняття українців у цих країнах як обслуговуючу інші народи націю.

Трудова міграція значною мірою зачепила селянські родини, що також не сприяє формуванню в українських селян підприємницької свідомості.

Сучасні суспільно-економічні процеси, які відбуваються в українських реаліях, мають за мету залучити значну частину суспільства на боротьбу з корупцією, на активізацію громадянської позиції, на визначення чітких векторів розвитку нації та країни.

У сучасних умовах є внутрішня потреба ідентифікації українським народом себе як нації європейського зразка. Формування належної підприємницької свідомості дасть поштовх до творчої адаптації, засвоєння кращого з того, що відкрило для себе людство в тривалій історії пошуку фундаментальних основ, а не просто до пасивного пристосування та сліпого наслідування інших народів [7].

Для цього, передусім, слід стимулювати формування нового типу мислення українського селянина, який зміг би відкинути означені в дослідженні негативні чинники, які переважно є наслідками панування тоталітарних систем, і прийти до усвідомлення своєї ролі як господаря на власній землі, задовільнити особисті економічні свободи, особливо для молоді, забезпечити можливості професійного самовдосконалення, дати змогу молодим підприємцям відчувати себе повноцінними господарями своєї долі, свого бізнесу. Це допоможе сформувати морально-етичні норми взаємовідносин «держава – підприємець», які будуватимуться з урахуванням національного характеру, національних інтересів, основою яких є співробітництво та взаємна довіра.

Висновки з цього дослідження. Варто визнати, що наявна соціально-культурна, економічна та ідеологічна ситуація не сприяє становленню такої підприємницької свідомості українського селянина, яка б гармонійно поєднувалася із західною системою цінностей.

Середній та малий бізнес, представлений фермерськими й особистими селянськими господарствами, сьогодні не має чітко означеної ідеологічної основи, але, на нашу думку, саме цим учасникам у перспективі належить

сформувати такі правила гри, які сприятимуть відродженню української культури, формуванню підприємницької свідомості українського селянина, що у підсумку призведе до зростання національної економіки.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у поглибленні вивчення взаємозв'язків між економічною, психологічною, культурною та екологічною свідомістю українських селян для різновекторного формування та розвитку в них підприємницьких якостей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Причепя В. Перспективи розвитку підприємництва в Україні за умов глобалізації та євроінтеграції. Матеріали XVI науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ. Вінниця, 2017. URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17096/2270.pdf?sequence=3> (дата звернення: 10.10. 2018).
2. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2018. № 37. С. 276. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2497-19> (дата звернення: 20.11. 2018).
3. Мадзігон В. Проблеми оптимізаційного розвитку підприємництва в Україні на сучасному етапі. Молодь і ринок. 2011. № 7. С. 23–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2011_7_6 (дата звернення: 26.11. 2018).
4. Гармаш С.В. Формування підприємницького етосу як чинника ефективного функціонування підприємницького сектору в економіці та показника економічного і соціального розвитку країни. Вісник Національного технічного університету. Серія «Технічний прогрес та ефективність виробництва». 2013. № 21. С. 157–162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vcpritp_2013_21_25 (дата звернення: 29.10.2018).
5. Печенюк А.В., Пастух Ю.А. Ментальні перешкоди українців на шляху до побудови ефективного суспільства. Актуальные научные исследования в современном мире. 2018. Вып. 3(35). Ч. 8. С. 96–100.
6. Ситник О.М. Трансформаційні процеси в розвитку ідеології більшовизму періоду утвердження радянської влади. Наука. Релігія. Суспільство. 2009. № 4. С. 124–128. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/33231> URL: (дата звернення: 02.12. 2018).
7. Недзельський К.К. Роль адаптивної функції релігійної свідомості в бутті української нації. Мультиверсум. Філософський альманах. 2009. Вип. 77. С. 152–161. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/77305> (дата звернення: 27.10. 2018).
8. Кривець Л.В., Богайчук В.Ж. Формування соціально-господарської культури в Україні. Вісник Національного університету оборони України. 2015. № 3(46). С. 159. URL: nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnaou_2015_3_28.pdf (дата звернення: 06.12. 2018).

REFERENCES:

1. Prychepa V. (2017) Perspektyvy rozvytku pidpryemnyctva v Ukraini za umov globalizaciji ta jevointegraciji. Materialy XVI naukovo-tekhnichnoji konferenciji pidrozdiliv VNTU. Vinnytsja [Prospects for the development of entrepreneurship in Ukraine in the context of globalization and European integration. Materials of the XVIth Scientific and Technical Conference of VNTU Departments. Vinnytsia]. Available at: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17096/2270.pdf?sequence=3> (accessed: October 10, 2018)
2. Pro vnesennja zmin do Podatkovogho kodeksu Ukrainy ta dejakykh zakoniv Ukrainy shhodo stymuljuvannja utvorennja ta dijalnosti simejnykh fermersjykh ghospodarstv (2018) Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoji Rady [On Amendments to the Tax Code of Ukraine and certain laws of Ukraine on the promotion of the formation and activities of family farms. Law of Ukraine. No 37. P.276. Information from the Verkhovna Rada]. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2497-19>. (accessed: November 20, 2018)
3. Madzighon V. (2011) Problemy optymizacijnogho rozvytku pidpryemnyctva v Ukraini na suchasnomu etapi. Molodj i rynek [Problems of optimization development of entrepreneurship in Ukraine at the present stage]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2011_7_6 (accessed: November 26, 2018)
4. Gharmash S.V. (2013) Formuvannja pidpryemnyckogho etosu jak chynnyka efektyvnogho funkcionuvannja pidpryemnyckogho sektoru v ekonomici ta pokaznyka ekonomichnogho i socialnogho rozvytku krajiny. Visnyk Nacionaljnogho tekhnichnogho universytetu. Ser.: Tekhnichnyj prohres ta efektyvnistj vyrobnyctva. [Formation

of entrepreneurial ethos as a factor in the effective functioning of the entrepreneurial sector in the economy and the indicator of economic and social development of the country], no № 21, pp. 157-162. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vcpitp_2013_21_25 (accessed: October 29, 2018)

5. Pecheniuk A.V, Pastukh Ju.A.(2018) Mentaljni pereshkody ukrajinciv na shljakhu do pobudovy efektyvnogho suspiljstva. Aktualjni nauchni yssledovanyja v sovremennom mire. Perejaslav-Khmeljnyckyj, vol. 3(35), p. 8. pp. 96–100.

6. Sytnyk O.M. (2009) Transformacini procesy v rozvytku ideologhiji bilshovyzmu periodu utverdzhennja radjansjkoji vlady. Nauka. Relighija. Suspiljstvo [Transformation processes in the development of the ideology of Bolshevism in the period of the establishment of Soviet power. Science, Religion, Society], no 4, pp. 124-128. Available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/33231> (accessed: December 2, 2018)

7. Nedzeljskyj K.K. (2009) Rolj adaptivnoji funkciji relighijnoji svidomosti v butti ukrajinsjkoji naciji. Muljtyversum. Filososfsjkyj aljmanakh: Zb. nauk. pr. K. [The role of the adaptive function of religious consciousness in the existence of the Ukrainian nation. Multiverseum Philosophical Almanac], vol. 77, pp. 152-161. Available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/77305> (accessed: October 27, 2018)

8. Krymecj L.V., Boghajchuk V. Zh. (2015) Formuvannja socialjno-ghospodarsjkoji kuljтуры v Ukrajinі. Visnyk Nacionaljnogho universytetu oborony Ukrajinі [Formation of social and economic culture in Ukraine. Bulletin of the National Defense University of Ukraine], no 3 (46), pp.159. Available at: nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnaou_2015_3_28.pdf (accessed: December 6, 2018)